

TÜRK ARŞİVCİLİĞİ ÜZERİNE BİR “ZİHNİYET” TAHLİLİ

SİNAN ÇULUK

Günümüzde arşivcilik namına bir konuşma yapan akademisyen veya bürokratlardan birçoğu, basmakalıp olarak “Türk milletinin arşivlere, kağıda verdiği önemden” bahsetmektedir. Osmanlı'nın azametli devirleri ve Tanzimat'ın hemen başındaki bir dönem hariç tutulursa Tanzimat, Meşrutiyet dönemleri dahil ve günümüzde de edindiğim itibarıyla bunun tam aksinedir. Osmanlı Devleti'nin arşiv kavramına yabancı olmadığı şüphesizdir. Günümüze intikal eden milyonlarca arşiv belgesi bunun en canlı şahididir. Bizim itirazımız toplum katmanlarının geneline yayılmış bir “önem” bilincinin olmayışının ıskalanmasına ve şahısların gayretleriyle oluşturulmuş müesseselerin günümüzde bile bu vasıf ile hayatîyetini sürdürme geleneğinin gözden kaçınmasıdır. İnsan psikolojisi muhakkak ki faydalandığı şeylere önem verir. Toplumun önemli bir kısmının hiç farkında olmadığı arşivden bir menfaati yoksa neden önem versin. (Bilgi Edinme Kanunu tarihimiz boyunca vatandaşları arşiv ile tanıştırmaya açısından bir dönüm noktası olacaktır). Devlet olarak tabii ki önem verilmiştir, ama yönetim felsefesi arşiv fikrini veya kültürünü yönetim mekanizmalarında kurumsallaştırmadığından, şahısların gayretlerine bağlı bir önem olmuştur. Osmanlı devrinden günümüze evrak intikal ettiyse, tamamen birkaç fedakar arşivcinin ve kadirbilir kalem me-

murlarının himmetiyle olmuştur. Siyasi kadrolar için çoğunlukla bu vesikalar ayak bağıdır.

Devlet-i Aliyye'nin evrak ve defterlerin muhafazasına dair neşrettiği bütün genelgelere rağmen icraatta işler istenildiği gibi yürütülemedi. Bu konuda Abdurrahman Şeref Efendi'den, İbrahim Hakkı Konyalı'ya kadar birçok yazar kalem oynatarak, ihmalimizin örneklerini sıralamışlardır. Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe'ye intikal edilirken saraydan Ayasofya'nın galerilerine nakledilip çürümeye terk edilen belgeler, Alman İmparatorunun Ayasofya'yı gezme ihtimaline binaen galerilerden aşağıya süpürülmüştür. Rumeli'den gerileme dönemi ile birlikte oralardaki vakıflarımızdan nema gelmeyince ilişkili oldukları evkaf defter ve belgeleri bir köşeye atılarak yıllarca pis, rutubetli yerlerde kaderine terk edilmişlerdir. Taşrada ise durum daha korkunçtur. Yüzyıllarca bir beylerbeyi ile idare edilebilmiş Osmanlı Eyaletlerinin (bugün sınırlarımız dışındakilerin her biri, ayrı bir ülke hüviyetindedir) beylerbeyi divanına ait tek bir defter ele geçirilmiş değildir. Bütün bu zayıyata rağmen bugüne intikal edebilenleri milyonlara baliğ olmuştur. Arşivcilikimizde zamanının Avrupa Devletleri icabından olarak Tanzimat'tan sonra bir kıpırdanma olduysa da yeni modern arşiv, Bab-ı Ali Evrak Odasının arşivi olarak kurulmuştur. Yoksa nezaret ve diğer dairelerin hali yine içler acı-

sı idi. Her devirde en işe yaramaz sınıf olarak görülen arşivci kısmının üstün gayretleri olmasaydı bu güne sadece iki deve yükü belge intikal edecekti.

Devlet-i Aliyye'nin Hazine-i Amire'de biriktirdiği defterler muhakkak ki ana hatları ile vergi ve asker toplama öncelikli idi. O devirlerin üretim aracı tımar, zeamet, has toprakları, çeşitli mukataalar, bütçe gelirlerinin kaynağı olduğundan çok ciddi kayıt altına alınmışlardır. Osmanlı mali sisteminde bütçe gelirleri sadece askeri ve mirî harcamalara tahsis edilmişti, bunların haricindeki hizmet ve yatırımlara mirî hazineye tek kuruluş harcanmazdı. Bütün eğitim, sağlık ve sosyal faaliyetlerin harcamaları evkaf gelirleri ile yürütüldüğünden, bunların da mükemmel gelir ve gider muhasebeleri tutulmuştur. Devlet reaya ile vergi mükellefiyeti ve askeri yükümlülüğü haricinde yüzyüze gelmezdi. Avrupa'da kilise hukukunun bireye yaklaşım biçimi vaftizinden itibaren başlar, adıyla soyadıyla kiliseye kaydedilen kişi ve aile soyağacı, yüzyıllar içinde izlenebilirdi. Osmanlı'da ise bırakın soyadını lakapları bile cansıkıcı olabiliyordu. Mesela bir tahrir defterinde ilyazıcının hane reislerini klasik üsluptaki “Ahmed bin Mehmed” dışında, lakapları ile “Köseoğlu Ahmed bin Mehmed” şeklinde kaydetmesi, Nişancı tarafından “eski köye yeni adet getirme” diyerek azarlanabiliyordu. O defterde “kelle hesabı” ile

bir Ahmed bin Mehmed'in bilinmesi devlet için yeterliydi. Zaten lakabını bilse de istendiğinde adresinden bulunmasını sağlayacak, bir cami etrafında şekillenmiş çıkmaz sokaklardan ibaret mahallelerde sokak ismi, kapı numarası gibi veriler yoktu. Alle reisinin dışındaki hane halkı zaten kayıt dışı idi. Çok azı "Mülkname-i Hümayun" ile sahiplenilenler dışında mülk zaten padişahındı. Tapu belgelerini bile 1858 arazi kanunnamesinden sonra elde edebilmişlerdi Yedi-sekiz nesil oturan evlerin dahi "zemini" mutlaka bir vakfa aitti. Gelir kaynakları her devirde bir "hüküm"le el değiştirebilirdi. Vefat eden askeri sınıftan birinin mirası zaten mirîye aitti. Nizam-ı Cedid döneminde ise "muhalfeatin mirîye aidiyeti" askeri sınıfın dışında da yaygınlaştırılarak, yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç hisseden "İrad-i Cedid Hazinesi"ne sivillerin varlıklarını aktarıyordu. Dolayısıyla toplumun sivil kesimlerinin hak ve hukukunun temininde arşive hiç de gerek kalmıyordu. Eldeki vakfiyeler, kadıların nezdindeki fetva mecmuaları, sakk-ı şer'iler ve örfi gelenek, mîrîden gelir elde etmeyen sade reayanın hukukunu sağlıyordu. Devlet sadece aldığı vergiyi, topladığı askere bağlı kayıtları önemseydiğinden, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasında ihtiyaç kalmayan Yeniçeri defter ve evrakının çok büyük bir kısmı on beş gün hamam külhanlarında yakılabilmiştir. İslahat Fermanı'ndan sonra cizyenin kaldırılmasıyla, ecnebler için tarihlerinin unutulması icap eden bir devresinin kayıtları da aynı akıbete uğramıştır. Arşiv sistemimizin tam bir imhaya imkan verecek nispette mükemmel olmadığını, bugüne intikal eden yeniçeri ve cizye belgelerinin mevcudiyetinden anlıyoruz.

Buraya kadar anlatılanların sistemsiz bir devleti, mütegalibe

zihniyetin öne çıktığı, adalete vurgu yapılmayan bir toplumu tasvir ettiği anlaşılmalıdır. Böyle devirler ara sıra yaşanmış olsa da, Osmanlı bireyinin genellikle adil bir ortamda yaşadığı, ferağ-ı bâl asûde-hâl bir ömür sürdüğü ortadadır. Mistik bir hayatı tercih eden Osmanlı için nihayet "bu dünya ahiretin tarfası" idi. Nihai hedefi ahiret olan bir toplum için saklanması gereken, izi sürülmemek istenen bir hayat olabilir mi? Yarıdan fazlası köylü-göçer olan, şehirlisinin de ahşap mimari ağırlıklı kentlerde oturduğu bu toplumun dünyaya kazık çakmak gibi bir derdi yoktu. Batı dünyasının taş binalardan ibaret kentlerindeki noter kayıtları bugün bize ortaçağ şehir hayatını aksettirecek verileri sunuyor. Osmanlıda ise mahkemelerin resmi sicillerini kadılar babalarının mali olarak gördüklerinden çoğunlukla devir teslim yapmadan defterleri yanlarında götürürlerdi. Bu sicillerden kaç tane kaldığı da ortadadır.

Bugüne geldiğimizde de vatandaşlarımızın paraya çevrilmesi muhtemel tapular, hayali define planları haricinde mektup, fotoğraf, dedelerinin el yazıları gibi bu topraklarda yaşayacak gelecek nesillere kendini ispat için belge bıraktığına dair hiçbir emare yoktur. Kaç ailede üç nesil önceki dede isimleri, lakapları bilinir. Çoğu kişinin dedesinin yazılı bir mezar taşı bile yoktur, bırakın taşı, çoğu dedesinin mezarını bile bilmez. Aristokrat ailelerde bu taşlar mevcut olmasına rağmen kaç kişi dedesinin mezar taşını okuyabilir. En muhafazakar belediyelerimizin tarihi mezarlıklarımıza hâlen defin yaptırıldığına bakarsak bir nesil sonra herhalde okuyacak mezar taşı da bulunamayacak. Birkaç aristokrat aile dışında dedelerinden kitap kalan kaç ailemiz vardır. Kitap bırakılan torunlar da uzun yıllarda oluşturulmuş güzelim koleksiyon-

ları ilk fırsatta müzayedelerde değerlendirirler. Kaç devlet adamımız hatırat bırakmıştır, Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Ali Fuat Türkgeldi gibi Osmanlı'nın son devir devlet adamlarından birkaçı haricinde, kaç devlet adamının hususi arşivi bugün mevcuttur. Bütün bunlar bir araya geldiğinde geçmişine meraklı olmayan, atalarına saygı duymayan bir toplumla karşı karşıya olduğumuz anlaşılabilir.

Son yirmi yıla kadar Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerimizin değerlendirilmesinde ön kabullere dayalı, iki farklı ana görüş mevcuttu. Son zamanlarda bir ölçüde fikir geçişlerine rastlanıyorsa da Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, Muhafazakar ve Devrimci olarak kategorileştirebileceğimiz bu görüşlerde birbirine geçişlilik maalesef söz konusu değildi. Keskin ayrımlarla ideolojik eğilimlerini belirleyen bu iki ana akımdan Muhafazakar kesim, net olarak Osmanlı'nın her türlü icraatının yüceliğini veya mukaddesliğini ortaya koyarak Cumhuriyet dönemindeki birçok icraatın aleyhinde olmuştur. Devrimci çizgi ise yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'nın bir devamı olmayıp, Osmanlı tecrübesinin yeni Türkiye'de hiçbir yansımalarının bulunmadığını iddia etmekteydi. Bu doğrultudaki anlayışın arşivlerimize yansımaları muhafazakar kesim açısından genel olarak "Cumhuriyet devrinde arşivlerimiz çürütüldü, Bulgarlara satıldı, harf devrimi ile bir gecede herkes cahil bırakıldı" noktasında tezahür etmekteydi. Devrimci çizgi ise bu iddiaları doğrularcasına gerçekten Osmanlı devrini her yönüyle karalamaya, Arap alfabesi ile Türkçe yazılmış her türlü metni üfürükçü, muskacı elinden çıkmış gibi değerlendirmeye, Cumhuriyetin her yönüyle Osmanlıdan ayrı, hiçbir geleneğin miras alınmadığını

KAÇ DEVLET ADAMIMIZ HATIRAT BIRAKMIŞTIR, KAMIL PAŞA, HÜSEYİN HILMI PAŞA, ALİ FUAT TÜRKGELDİ GİBİ OSMANLININ SON DEVİR DEVLET ADAMLARINDAN BIRKAÇI HARİCİNDE. KAÇ DEVLET ADAMININ HUSUSİ ARŞİVİ BUGÜN MEVCUTTUR.

kurulan nezaret olması, kadıların sahasına sadece tereke davalarının bırakılarak diğer davaların Nizamiye Mahkemeleri'nce görülmesi, Cumhuriyet devrinde Şer'iye ve Evkaf Nezareti'nin kaldırılmasının bir benzeri değil midir? Üstelik bu uygulamaların İngiltere'nin İstanbul sefiri Lord Stratford Canning'in tavsiyesi ile yapıldığının bilinmesi meseleyi daha da vahim kılmıyor mu?

İşte bunun gibi klasik Maliye kalemlerimizin yer aldığı Bab-ı Defteri'nin Maliye Nezareti'ne dönüşmesi ile eski kayıt ve muamele sisteminin tamamen değişmesi o devirde bile arşivciliğimiz açısından çok ciddi sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde Merkez Evrakı dediğimiz Tanzimat öncesinin Bab-ı Asafi ve Bab-ı Defteri kalemleri, kendine özgü tarihi gelişimi içinde durmuş, oturmuş bir sisteme sahipti. Bilhassa Bab-ı Defteri defter ve belgelerinde ağırlıklı olarak siyakat ve kırık divâni yazı türü kullanılırdı. Bu yazı sistemi için fazla bilgi isteyenler, günümüzde kaynaklara kolaylıkla ulaşabilirler, aynı zamanda bir hayli de okuyanı vardır. Ama Osmanlı Devleti'nde 100, 110 sene önce çok derinlemesine araştırma yapmadan kaynak bulmak mümkün değildi ve siyakat bilen de neredeyse kalmamıştı.

DAGM Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayını olan "Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz" adlı eserin I. cilt, 157-160. sayfalarında iki belge zikrediliyor. Birincisi 18 Ekim 1900 tarihli olup "İtalya'nın Napoli Şehrindeki Şark Dilleri Okulu tarafından siyakat kırması yazı ve rakamları havi bir numune gönderilmesi talebi Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Hariciye bu talep yazısını Maarif Nezareti'ne göndermiş, Maarif Nezareti'nin idareci ve öğretmen kadroları arasında da siyakat bilen kılmayınca, talebi Divan-ı Hümayun

Beylikçiliği'ne havale etmiştir. Divan-ı Hümayun Beylikçiliği kadroları arasında da bu yazıyı bilen çıkmamış ve ancak Defter-i Hakanî Nezaretinde birkaç kişi bu yazıyı bilebildiği için numune tedarik edilebilmiştir. Bunun üzerine yazıyı öğrenebilecek birkaç kişinin yetiştirilmesi istenmiştir." Ancak, 1 Haziran 1911'de bir sadaret tezkiresinden "siyakat ile tutulmuş kayıtların okunmasının unutulduğundan, bu yazıyı okuyabilecek katiplerin yetiştirilmesi"nin istenmesine bakarak on bir sene sonra bile değişen bir şey olmadığına hükmedebiliriz.

Bundan daha vahimi ise uluslar arası çıkarlarımızın tehlikeye girmediği bir zamanda gerçekleşmiştir. Araştırmacı Davut Erkan'ın Hürriyet Tarih Dergisi'nin 9 Mart 2005 tarihli nüshasında yayınlanan ve yeterince değerlendirilemediğine inandığım çalışmasında İngilizlerin Mısır'ı işgal teşebbüsleri sırasında II. Abdülhamid'in kurduğu komisyonun başına gelenler anlatılıyor.

(Mısır konusunda kurulan komisyonun üyelerinin eski belgeleri okuyamamaları üzerine, zamanın sadrazamı Said Paşa komisyona bir tarihçi göndermiş ve devrin hükümdarı Abdülhamid'i de bir yazıyla durumdan haberdar etmişti: "Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği 1520'den itibaren, Osmanlı Devleti tarafından Hariciye nazırlarının tavsiyelerine dayanılarak padişahın ve sadrazamın emri ile Mısır valilerine ve halkına verilen her türlü imtiyazın araştırılması için bir komisyon kurulması, bu komisyonun Babiâli'de bulunan kayıtları inceleyerek imtiyazların kimlerin devrinde verildiğini ve bunlara yapılan eklemeler ile düzeltmelerin neler olduğunu ve hangi tarihlerde yapıldıklarını deftere açık bir şekilde yazıp, defteri bir haftaya kadar teslim etmeleri tarafınızdan ferman buyurulmuştu. Fermanınız

üzerine, Divânı Hümayun'daki yazışmaların tamamından sorumlu Beylikçi'nin başkanlığında Babiâli Evrak Müdürü, devlet meclisinin diğer devletlerle yazışmalarından sorumlu Amedi Bürosu ile Dışişleri Bakanlığı'nın mektup yazışmalarını yürüten Hariciye Mektubi Bürosu muavinlerinden oluşturulan komisyon çalışmalarına başladı ve konuyla ilgili bir rapor sundu. Rapora göre, Divânı Hümayun'da tutulan Mısır'la alakalı kayıtlar alışılmamış bir yazı stili ile tutulduğu için içeriğinin anlaşılmadığı, okunabilen kayıtların incelenmesinin ise uzun süreceği ve konunun tam anlamıyla ortaya çıkarılması için komisyona bir tarihçinin dahil edilmesi istendi. Tarihçi Lütfi Efendi'nin komisyona dahil edildiğini ve konuyla ilgili hazırlanan defterin tarafınıza sunulacağı beyan olunur padişahım. 11 Nisan 1884. Sadrazam Said")

Sayın Erkan'ın ısrarla "tarihçiler tarih desteği istediler" dediği şahıslar ise tarihçi değil, o defterleri vaktiyle oluşturmuş kurumların başındaki idarecilerdir. Bu görevliler sıradan insanlar değildi. Osmanlı bürokratlarının en önde gelenlerinden olup, 300-350 sene önce kendi kurumlarında oluşturulmuş Mühimme, Ahkam, Şikayet gibi defterlerdeki yazı stili çözemez, mefhumunu anlayamaz hale gelmişlerdi. Demek ki özel bir ihtisas gerektiren, günümüzde başlı-başına bir ilim olan Defteroloji, Paleografya ve Diplomatik bilinmezse "Harf Devrimi"nden önce de bu defterlerden bir şey anlaşılıyordu. Üstelik o günlerde bir şey anlayamayan bu Mühimme Defterleri'nden, son onbeş yılda sekiz tanesinin metin neşri ve transkripsiyonları Osmanlı Arşivi'nde rahatlıkla yapılabiliyordu. Keza aynı dönemlere ait Muhasebe İcmal Defterleri büyük bir vukufiyet ile yayınlanmışlardır. Bir noktayı vur-

BEYLİKÇİ, BÂB-I ÂLİ EVRAK MÜDÜRÜ ÂMEDİ MUAVİNİ SIRADAN GÖREVLİLER DEĞİLDİ. BUNLAR OSMANLI BÜROKRATLARININ EN ÖNDE GELENLERİNDEN OLUP, 300-350 SENE ÖNCE KENDİ KURUMLARINDA OLUŞTURULMUŞ MÜHİMME, AHKAM, ŞİKAYET GİBİ DEFTERLERDEKİ YAZI STİLİNİ ÇÖZEMEZ, MEFHUMUNU ANLAYAMAZ HALE GELMİŞLERDİ.

gulamakta da büyük yarar görüyorum. 1990'da yayınlanan Osmanlı Arşivi Bülteni'nde 1921-1960 yılları arasındaki araştırmacı listeleri verilmiştir. Sathi bir incelemede dahi medrese kökenli ve eski kültüre aşina olup, cumhuriyet dönemine muhalif hiçbir araştırmacının ismine rastlanmamaktadır. Bunda muhakkak ki yukarıda sıraladığımız gibi araştırma metodlarının bilinmemesi ve okuma problemleri etkili olmuştur. Sonraki yıllarda İslamcı kimliği ile tanınan Esat Sezai Sünbüllük ismine 1952'deki araştırmacılar arasında rastlanıyorsa da, köken olarak Mülkiyelidir.

Aynı zamanda buna paralel bir araştırmanın kütüphanelerimizde yapılması gerekmektedir. Unutulmağa mahkum edildiği iddia edilen Arap harfli Türkçe eserlerimizin, o devrin muhalif ama eski kültüre aşina alimleri tarafından bir an önce günün yazısına çevrilmesi gerekmez miydi? Bu işin yaygın olarak yapıldığı 1940'larda "Şark Klasikleri" ismi verilen serinin de kimler tarafından günümüze kazandırıldığı ortadadır. Arşivlerin çürütüldüğü suçlamasında bulunanlardan İ. Hakkı Konyalı ve Muallim Cevdet'in bir rejim ve yazı problemi olmayıp, İnönü politikalarına muhalefetleri daha ağır basmaktadır.

Bulgaristan'a satılan evrak konusunda ise DAGM tarafından kitap çalışması yapılmıştır. Devletin ani bir refleksle olayın üzerine gittiği ve ilk parti ihraç edilenlerin dışında sevkiyatı hemen durdurduğu ve bir kısım evrakın iadesini de sağladığı görülüyor. Olaya muhtemelen Bulgarların oyununa gelerek sebebiyet veren Maliye memurlarına ise anında işten el çektirilmiştir. Üstelik bu olay günümüzden yirmi yıl önceki Ermeni Meselesi'nde olduğu gibi, arşive ilginin artmasına sebep olmuş ve Muallim Cevdet tasnif komisyonu bu olaydan sonra kurulmuş, Fekete'nin getirilme ortamı hazırlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde Bulgaristan'a satılan evraktan önce Osmanlı Devleti'nin bir milyon kilo tarihî evrak ve defteri müzayede ile satışa çıkarması hakkında ise hiçbir yayın yoktur. Biz de bu olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini tahkik edemedik. Sadece 10 Ekim 1915

Vallahi okuyamıyoruz Sultanım!

İkinci Abdülhamid'in emriyle kurulan Mısır Belgeleri'ni İnceleme Komisyonu'nun üyeleri, arşivdeki belgeleri okuyamamışlar ve başbakanlığa bir dilekçe göndererek kendilerine bir tarihçi gönderilmesini istemişlerdi. Dilekçede, şöyle deniyordu:

"Yüvuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği 1520 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti tarafından Haricîye nazırlarının tavsiyelerine dayanılarak padişahın ve sadrazamın emriyle Mısır vâlilerine ve halkına verilmiş olan her türlü imtiyaz, fermân ve mukavelelerin araştırılması için bir komisyon kurulması ve bu komisyonun Bâbü'lî'de bulunan kayıtları inceleyerek imtiyazların kimlerin devrinde verildiğini, imtiyazlara yapılan eklemeler ve düzeltmelerin neler olduğunu ve hangi tarihlere yapıldığını bir deftere yazarak bu defterin bir haftaya kadar teslim edilmesi padişah tarafından fermân buyurulmuştur.



İkinci Abdülhamid.

Komisyonumuzca ilkönce devlet meclisinde tutulan kayıtlar incelendi ve buradaki kayıtların 1550'den başladığı yani 1520'ye inen kayıtların olmadığı görüldü. Bununla beraber sonraki tarihlerde Mısır ile alakalı kayıtların tutulduğu 40-50 kadar defterin varolduğu tespit edildi. Ancak kayıtlar okunamayan ve alışık olunmayan yazı stili ile tutulduğundan içerikleri anlaşılamadı. Konuyla ilgili okunabilen kayıtların bir deftere kaydedilmesinin hayli vakit alacağını ifade eder, incelemelerin tam olarak neticelenmesi için komisyonumuza bir tarihçinin dahil edilmesini talep ederiz efendim. 10 Nisan 1884.

Mehmet Ali, Esseyyid Mustafa Müfid, Abdülhakî, Esseyyid Abdullah Niyazi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Hususi, nr. 177-29).

Hürriyet Tarih Dergisi, 9 Mart 2005

tarihî Takvim-i Vekayi'de rastladığımız ilânı biliyoruz. "Hazine-i Celile ve Sultanahmed mahzenlerinde olup tahminen bir milyon kıyyeye karib fersude evrak ve defatirin ol babdaki şerâit dairesinde bi'l-müzâyede talibine ihalesi" ilan edilmektedir. Kamuoyunda hiç yankılanmadığına göre satışın o zaman gerçekleşmediği düşünülebilir ve müzayede çıkarılan belgelerin, Bulgaristan'a satılan belgeler olması da ihtimal dahilindedir.

Buraya kadar sıraladığımız hususların gösterdiği konu, sonuçta ihmal ve inkar varsa bunun her devirde vuku bulduğudur. Ne var ki bazı siyasi kaygılarla bir grup diğer bir grubu yıpratmak için sürekli bu ihmalî kullanmış, kendi de gereğini yerine getirmemiştir. Günümüzde hayli örselenen muhafazakar ve devrimci iki ana unsurun bu hakikati göz önünde bulundurarak yaklaşımlarını revize etmeleri gerekmektedir. Her iki ana grup muhakkak ki bu toprakların selameti, halkının refahı ve mutluluğunun kaygısını taşımaktadır. Nihai hedefin birliğine rağmen, yöntem farklılıkları bu

iki kitleyi birbirlerini yıpratmak çelişkileri öne çıkararak, enerjilerini dış tehditlere yöneltmelerine mani olmamalıdır. Nihayet Türkiye Cumhuriyeti gökten zenbille inmedi. Bu topraklardaki bir devletin, Osmanlı'nın yönetim felsefesi açısından olmasa da yönetim kültürü ve toplumsal mânâda devamı olması asla inkar kabul etmez. Siz istemeseniz de Türkler Malazgirt'ten Anadolu'ya girdiğinden beri bu topraklara Avrupalılar zaten "Turkia" demiş. Yüzyıllarca çocuklarını "Anneciğim Türkler geldi" diye korkutmuşlar, Viyanalılar "Osmanlı Kahvesi" yerine "Türk Kahvesi" demişler, bugün "Türk Hamamı" yerine "Osmanlı Hamamı" deseniz Avrupalılar ne kastettiğinizi anlamazlar. Batı kültüründe Osmanlı-Türk ayrımı yapılmıyorsa biz niye yapalım. Üstelik bu devletin kendini Devlet-i Ebed Müddet, Devlet-i Aliyye diye isimlendirmekten vazgeçip Osmanlı Devleti adını alması da ancak 1876 Anayasası'ndan itibaren sözkonusu olmuştur. Sadece hanedana Al-i Osman dendiğini herkes bilirken, konuşulan dil de Türkçe iken, buna Osmanlıca diye



Başbakan Turgut Özal, Osmanlı Arşivi'nde yeni dönemde hazırlanan katalogların açılışını yaparken, 1988. (Tarih ve Medeniyet Dergisi sayı 55'ten alınmıştır)

de arşivleri de ziyaret ettiklerinde Türkiye'dekilerin o tipte kurumlar olmamasına yıllardır samimi olarak üzölmüşler ve yaptıkları incelemelere göre raporlar düzenleyip o doğrultuda faaliyete geçilmesini sağlamışlardır. Ne var ki ithal modellerle nasıl başarıya ulaşabiliriz. Bu zevatın büyük çoğunluğu Osmanlı yazısından ve teşkilatından habersiz olduklarından önerileri çerçevesindeki faaliyetlerde Fransız ekolü-İngiliz ekolü arşivcilik tartışmasından öteye gidilememiştir. Bazı çevrelerin siparişleri ile bina projeleri geliştirilenler de yabancı modelleri proje olarak önerdiklerinden iyi ki dikkate alınmamış diyorum. Böyle bir örnek için Şekil 1'deki tabloya dikkatinizi çekerim.

Bu proje taslağı 1985'teki Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumunda Prof. Dr. Feridun Akozan tarafından sunulan tebliğde yer almaktadır. Samimiyetinden asla şüphe etmiyorum. İnceleyince göreceğiniz gibi bu taslakta tasnif personeli için çalışma birimleri yer almamaktadır. Çünkü model alınan ölkelerin milli arşivlerinde bizim gibi milyonlara balığ olan tasnif edilmemiş belge ve onların tas-

nifinde çalışan yüzlerce personel yoktur. Dolayısıyla yüzlerce tasnif personelinin çalışacağı mekanlara da ihtiyaç yoktur. Buradan acıba model alınan ölkelerin merkezî arşivlerinde çok sayıda tasnif personeli olmayışından dolayı mı bizim arşivimizde geçici mahiyette sözleşmeli tasnif personeli istihdam edildi sorusu akla gelmektedir. Bunun cevabını veremiyorum.

Günümüzde halen süren tasnif faaliyetlerine Osmanlı devrinde Hazine-i Evrak binasının inşa edilmesiyle hemen başlamıştır. Arşivin ilk müdürü olan Muhsin Efendi'den itibaren tasnif usulleri belirlenmiş ve bu ilkeler doğrultusunda gayet düzenli ve provenans sistemine uygun çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle Hatt-ı Hümayun, İrade belgeleri ve Divan-ı Hümayun defterleri ele alınmıştır. Vaka dosyaları oluşturulmuş ve torbalara vâz' edilmişlerdir. Ne yazık ki bu torbalardaki belgeler muhtemelen Fekete zamanında veya onun önerileriyle dağıtılarak bugün hala tasnifi tam olarak bitirilemeyen tasnifsiz Merkez Evrakı paketlerinde karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta Sadaret kalemlerinin arşivi olarak kurulan bu müessese

dışında Hariciye, Şura-yı Devlet daireleriyle Maarif, Nafia, Adliye gibi nezaretler de arşivlerini zamanla oluşturmuşlardır. Bunun dışında Yıldız Sarayı'nda biriken evrakın tasnifi için 1911 yılında komisyon kurulmuştur. Yıldız Arşivi ancak 1949-50 yıllarında Osmanlı Arşivi'ne intikal etmiştir. Bu türden düzenli tasnif komisyonlarına ihtiyaç hissedildikçe Ali Emiri Efendi ve İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in isimlerine izafe edilen komisyonlarda tasnif edilen belgeler 1921'den başlayarak arşivde araştırma izni verilen ilk araştırmacılara sunulmuştur.

1984 senesinde çıkarılan Başbakanlık Teşkilat Kanunu ile oluşturulan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1987'den itibaren yeni personelin istihdam edilmesiyle, Hazine-i Evrak'ın kuruluşundan beri tasnif edilen evrakın kat kat fazlasının tasnif edilerek araştırmaya açıldığı ve bu güne kadar en istikrarlı arşivcilik faaliyetinin sürdürüldüğü bir kurum olmuştur. 1987 yılından itibaren hamle üstüne hamle yapan arşivlerimiz tasnifi bitirilen fonlar, İnternet ortamında konu sorgulaması yapılabilir yüzlerce katalog ve sayısal ortama aktarılan belge

görüntüleri ile tüm dünya tarihinin yeni baştan ele alınmasını gerektirecek verileri ilim dünyasına sunmuşur.

ARŞİV ENSTİTÜSÜ'NE DOĞRU

Türkiye'nin idari tarihinde yönetim birimlerinin birkaç yüzyıl devşirme-kapıkulu sınıflarına münhasır oluşunun tarihi gelişimi yeterince incelenmemiştir. Devlet-i Aliyye'yi kuran hakim sınıf olan Türklerin "idraksiz" liklerine dair zamanla üretilen deyimler bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır. Üstelik Osmanlı devrinde bir kısım Türk köylüsü dahi kendilerine Türk sıfatı ile hitap edildiğinde "estağfurullah" nidalarını yükseltmekteydiler. Ulus devlet olarak hayatini sürdüren Türkiye Cumhuriyeti'nde, bugün de "kendini öncelikle Türk olarak nitelendirenlerin" sayısının yapılan anketlerde azaldığı belirtilmektedir. Bu noktaya nasıl gelindiği sosyoloji ve sosyal bilimlerin tümünü ilgilendiren bir konudur. Ne var ki ülkemizde yıllardır iş başında bulunan teknokrat ve mühendis hükümetleri, sosyal bilimler sahasındaki araştırma ve çözümleme eksikliğinin bu topluma verdiği zararların büyüklüğünü anlayamadılar. Bu topraklarda bulunuş gayesinden uzak, geleceği yok edilmeye çalışılan, kendine biçilen roller haricinde sesi çıkmayan bir cemm-i gafir oluşturuldu.

Cumhuriyet'in ilanının hemen akabinde 12 Kasım 1924'de bu ülkede Türkiyat Enstitüsü kuruldu. Prof. İlber Ortaylı'nın tabiri ile "o yıllarda tahilla beslenen bu ülke" Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi, sosyal, siyasal alanda yapacağı çalışmalar ve yetiştireceği dimağlarla, bu topluma çok şey kazandırması beklenen kurumları inşa etti. Emperyalizme savaş vererek kurulmuş bir

ülkenin çocuklarından beklenen, tabii ki tam bağımsız ve ülkenin istikbalini şekillendirecek milli şuura sahip çalışmalardı. Maalesef beklentileri boşa çıkaran, farklı rüzgarların savurduğu fikirlerle Marksizmin kalesi olmuş eğitim kurumları, Türk Tarihi'nden başka her ulusun, bilhassa Bizans ve eski Anadolu medeniyetlerini ihyaya çalışan bir Tarih Kurumu, yaşayan Türkçemizi unutturan, ana lisanımızı değiştirmeğe çalışan bir Dil Kurumu karşımıza çıktı. Bunların tahribatı herkes tarafından farkedildiğinde iş işten çoktan geçmişti.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra bu kurumlar neredeyse yeni baştan teşkilatlandırıldığı anda akademik yapıya YÖK eliyle yeni bir çehre kazandırıldı. Devlet-i Aliyye geleneğinde bile vesayet altında olmayan yüksek eğitim ve öğretim, YÖK devrinde bilimsel gerçeklik ve özerkliğine vurgu olmadığından, universal karakteri dış dünyada kimseler tarafından ciddiye alınmayan, lise sonrası "yüksek liselere" dönüştürüldü. Geline durumda araştırma ve projeleriyle bu toplumun ufkunu açacak, bilimsel sıçramayı gerçekleştirecek bir noktadan çok uzaktayız. Üniversitelerimizden hiçbirisi, dünya bilimsel yayın istatistiklerinde ilk 500'e giremiyor. YÖK'ün resmi internet sitesinde "2005 yılında devlet+vakıf üniversiteleri tarafından yayımlanan yayınların alanlara göre dağılımı" diye bir liste mevcut. Buna göre 77 adet devlet ve vakıf üniversitesinin toplam 18855 adet yayınının 9225'i Fen Bilimleri, 8505'i Sağlık Bilimleri, 642'si ise Sosyal Bilimler alanında gerçekleştirilmiş. 2005 yılının tüm akademik yayınlarının sosyal bilimlere ait kısmının sadece yüzde 3.5 gibi akıl almaz bir düzeyde oluşu, sosyal çelişkileri tahrik edilerek karıştırılmak istenen bir ülke bunu

hak ediyor mu diye düşündürüyor. Yine aynı sitede yer alan YÖK'te mevcut tezlerin (kapsadığı yıl aralığı verilmemektedir) istatistiklerinde daha da ilginç sonuçlara ulaşıyoruz. 62101 adet yüksek lisans tezinin 1238'i, 16680 adet doktora tezinin 343'ü tarih dalında yapılmış. Tarih üzerinden uluslararası hesaplaşmaların yürütüldüğü coğrafyamız için ne muazzam rakamlar!. YÖK kanununun rektör seçimine dair esaslarından faydalanan tıp fakültelerininin akademisyen sayısının üstünlüğü sebebiyle, birçok üniversitenin yıllardır Tıbbiyeli rektörler tarafından idare edilmesi, bizzat YÖK başkanı Doğramacı'dan itibaren YÖK'te Tıp ve Mühendislik kökenli rektörlerin hakim olması bunda etkili olmuş olabilir. Sosyal bilimler üvey evlat muamelesi görüyor, ama bu ülkenin strateji belirleyen kurumları ne yapıyor, ihtiyaçlarımızı nasıl belirliyor.

Coğrafyamız üzerindeki emperyalist emellerin gün geçtikçe kuvveden fiile geçtiği günümüzde, vaktiyle terkettiğimiz bölgelerle irtibatımızı kesip, içe dönük bir hayat yaşamamızdan dolayı hala sıkıntıdayız. Batı dünyası en büyük rakibi olan bizleri yüzyıllarca tahlil edip, bilgi dağarcığına ilave ettiği malumatı emperyalist politikaları uğruna kullandı. Bunun için "Dil oğlanları" mektebinden başlayarak "Öryantalizm" diye müstakil bir disiplinle neticelenen uzun soluklu bir faaliyet yürüttüler. Lawrence'ın Arapça'yı lehçe farklılıkları ile ne kadar iyi bildiğini tekrara gerek yok. Bu sayımızda Abdülkadir Altın'ın çeviri yazısını verdiği belgeye bir kez daha bakarsak, Mısır'ın Fransızlar tarafından saldırıya uğradığı dönemde, İngiliz Donanma Komutanı olan William Smith'in de Türkçe üslup ve yazıya ne kadar hakim olduğunu görebiliriz. Demek ki bir bölgede bir iddia sahibi olabilir.

62101 ADET YÜKSEK LİSANS TEZİNİN 1238'İ, 16680 ADET DOKTORA TEZİNİN 343'Ü TARİH DALINDA YAPILMIŞ. TARİH ÜZERİNDEN ULUSLARARASI HESAPLAŞMALARIN YÜRÜTÜLDÜĞÜ COĞRAFYAMIZ İÇİN NE MUZZAM RAKAMLARI!

mek önce malumat sahibi olmaya bağlı. Bizler TC sınırlarını korumayı öyle bir iş edindik ki, aslında sınır muhafızlığının tarihi doğal sınırlarımızdan başladığını göremez olduk. SSCB'nin dağılmasıyla Bosna'dan başlayıp, Çeçenistan, Cezayir, Tunus, Somali, Afganistan, İran ve Irak'ta devam eden ve belki yıllarca sürecek "BOP" projesini kapsayan bu coğrafya ile irtibatımız ne alemde. Bu sıkıntıları gidermek ve ufuk açmak için kurulduğu söylenen TİKA gibi bir kuruluş neden "Deniz Feneri Derneği" gibi çalıştırılıyor.

Son zamanlarda ülkemizde de Amerika'daki "think-tank" kuruluşları gibi, uluslararası ilişkiler ve dış politika stratejileri geliştiren "düşünce enstitüleri" görülmeye başlandı. Bunların mevcudiyetine bir itirazımız yok ama, gözden kaçırılan bir hususu vurgulamamız gerekir. Yılların ihmali ile bizim uluslararası anlaşmalardan doğan haklarımızı temin edecek bir veritabanı oluşturulmadı. En basitinden Kıbrıs'ta ve Ege adalarında, Londra ve Lozan Anlaşmalarından doğan haklarımızın çoğunu elde edemiyoruz. 1878 Berlin Anlaşması'nda zikredilmediği için Lozan Anlaşması'na kadar elimizde tuttuğumuz, Avusturya'nın oldu-bittiye getirip işgal etmesine diploması ile mani olduğumuz Romanya'daki Adakale örneği ortadadır. Burada arşiv ve anlaşma kullanılarak diplomasinin gereği yerine getirilmiştir. Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile ülkemizdeki İngiliz tüccarlara nasıl perakende ticaret hakkını kaptırdığımız biliniyor. Prof. Mübahat Kütükoğlu "Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri" kitabında anlatır. Bizim anlaşma metnimizde "perakende ticarete dair" hiçbir kayıt yok iken, tasdik edilen İngiliz metninde bulunan "oradaki her türü ticaret" ibaresinin koca bir imparatorluğun kaderini nasıl de-

ğiştirdiğini unutmamalıyız. Bu olayda da İngilizler arşiv ve anlaşmayı kullanarak bizi dize getirmişlerdir. Sayın Yaşar Yakış'ın Dışişleri Bakanı olduğu sıralarda "Musul petroleri üzerinde hakkımız olup olmadığı'nin incelenmesi" maksadıyla İngiliz Arşivleri'ne bir heyet gönderilmişti. Sonuçları kamuoyu ile paylaşılmadı ama umuyorum epeyce belge bulmuşlardır! Bu haklarımızı öncelikle kendi arşivlerimizde aramamız gerektiğini söylemeğe gerek var mı? Uluslararası anlaşmalardan doğan haklarımızı kullanmak için öncelikle veritabanımızın belirlenmesi gereklidir. Bu nedenle zikredilen düşünce kuruluşu mensupları halihazırdaki akademik verileri kullanmaya kalktıkça bir tekrar döngüsünden kurtulamayacaklardır.

Buraya kadar sıraladığımız hususlar daha da çoğaltılabilir. Ülkemizde sosyal bilimlere ilgisizlik, araştırma kuruluşlarının yetersizliği bizi yeni arayışlara yönlendirmelidir. Toplumumuzu çeşitli etnisitelere bölme peşinde olanlara, Ermeni Sorunu'nu uluslararası siyaset alanında aleyhimize kullanmağa kalkanlara cevap verebilecek kuruluşlarımız olmalı. Daha Aralık 2006'da Amerika'daki oldukça etkili ve yaygın iki Ermeni örgütlenmesine bir üçüncüsü (USAPAC) eklendi. Bizde ise bu doğrultuda Türk Tarih Kurumu'nda iki kişinin yanında çalışan bir üçüncü kişi yok. TTK başkanı Prof. Halaçoğlu bir beyanatında (Şubat 2007) Azerbaycan'dan Ermenice bilen araştırmacı getireceklerini bildiriyordu. Heyhat ki yıllardır Osmanlı Arşivi'nde Rumca, İbranice, Ermenice, Bulgarca, Rusça ve Gürcüce bilen personel yetiştirilmesi mümkün olamaz mıydı? Malzemenin kaynağındaki arşivcileri konjonktüre uygun teçhizat ile donatmak neden düşünülüyor?

Eski Başbakanlık Müsteşarımız

Sayın Hasan Celal Güzel'in beyanlarına göre Başbakanlık Osmanlı Arşivi aslında Dünya Şarkiyat İlimleri Merkezi haline getirilecekti. Bu maksatla alınan personel yirmi sene önce uzman yardımcısı olarak işe başlatıldı. Kişilerin şahsi tasarrufları ile oluşturulan ve kurumsallaşamayan bir oluşumun yansıması olarak, sonradan gelen değişik zihniyetli kişilerin tasarrufu ile, verilen haklar ellerinden alındı. Ücret politikaları, çalışmada çıkarılan belirli zorluklar ile sanki arşivden kaçış istendi. Bu yönde daha masum ama, kasıtlı olduğuna inandığım bir uygulama ile 90'larda yeni açılan üniversitelere geçiş için Osmanlı Arşivi personeli özendirildi. Aynılarak üniversiteye intisap edenlerin çoğu bugün doçent ve profesör olarak kariyerini sürdürmektedir. Herşeye rağmen burada kalmağa direnen personel de sözleşmeli olarak mesaisine devam etmektedir. Belirli yönetim kademelerinde, ara sıra meşruyetinin sorgulandığına inandığım kurum personeli için, hiçbir yetki ve sorumluluk verilmeyecek bir yapılanmaya gidilmesi, yirmi yılın ardından bakıldığında Türkiye'nin kaybı olmuştur. Tüm olumsuz şartlara rağmen bu personel (Ek:4), kişisel gayretleri ile 66 yüksek lisans ve 13 doktora tezi vererek, şahsi çalışma olarak yüzlerce makale ve kitaba imza atarak (Ek:1 ve 2), kurum neşriyatı olarak 159 kitap neşrederek (Ek:3), yüzlerce katalogu araştırmacıların hizmetine sunarak Türk kültür tarihindeki yerini almıştır. Arşivleri tasnif ederken, aynı zamanda gayrinesmi bir araştırma enstitüsü hüviyetinde çalışan, toplumun gizli kahramanları olan arşiv personeli, bundan sonra da kadrosuz, Arşiv Kanunsuz çalışmalarını yürütecektir ama, "Türk Milleti arşivlerine çok önem vermiştir" diyenleri de tebessümle karşılayacaktır.

SAYIN YAŞAR YAKIŞ'IN DIŞİŞLERİ BAKANI OLDUĞU SİRALARDA "MUSUL PETROLLERİ ÜZERİNDE HAKKIMIZ OLUP OLMADIĞININ İNCELENMESİ" MAKSADIYLA İNGİLİZ ARŞİVLERİ'NE BİR HEYET GÖNDERİLMİŞTİ. SONUÇLARI KAMUOYU İLE PAYLAŞILMADI AMA UMUYORUM EPEYCE BELGE BULMUŞLARDIR! BU HAKLARIMIZI ÖNCELİKLE KENDİ ARŞİVLERİMİZDE ARAMAMIZ GEREKTİĞİNİ SÖYLEMEĞE GEREK VAR MI?